अनु

॥अथचिंतामणिमानखंडः॥

గణపతయే నమః శ్రీగురుభ్యో నమః ప్రత్యక్షోపజీవకత్వాత్ప్రత్యక్షానంతరం బహువాదిసంమతత్వాదుపమానాత్ప్రాగనుమా
నం నిరూప్యతే తత్ర వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యం జ్ఞానమనుమితిః తత్కరణమనుమానం తచ్చ లింగపరామర్శః న తు పరామృ
శ్యమానం లింగమితి వక్ష్యతే నన్వనుమానం న ప్రమాణం యథార్థాదీనాం యథార్థానుపలబ్ధ్యా అభావనిశ్చయే యథార్థాగ్ర్యాపాదిత
ఽర్థ యథావ్యభిచారసంశయాత్ తథాపి సహచారితే యోగిశిష్ట్యవ్యభిచారోపలబ్ధేఽప్యలౌకికే ధూమాదిశతానామంతరం వహ్న్యభిచారాదిప్రవర
ణస్య సంభావనామాత్రాత్ సంవాదే న చ ప్రామాణ్యవ్యవహారాదినా ప్రవృత్తిం ప్రమాణమితి చేన్న అప్రామాణ్యసంశయేఽప్యప్రామాణ్యసంశ
నేదృష్టసాధ్యస్య సాధ్యానుమానత్వాత్ ఏతద్వ్యతిరేకస్యాపి సందిగ్ధవిపర్యస్తానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్ యథా వ్యభిచారయోగ్యాయోగ్య
రప్రత్యక్షాదేరనుమానం న ప్రమాణమితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యయోర్యథాయోగ్యం అనుమానప్రామాణ్యప్రత్య నా
క్షస్య ప్రామాణ్యోపపత్తిః ప్రామాణ్యస్యానుమేయత్వాత్ స్వతః ప్రామాణ్యగ్రహే తత్సంశయానుపపత్తేః వ్యాప్తిగ్రహోపాయం వక్ష్యామః తేన
ననుమితిహేతువ్యాప్తిజ్ఞానే కా వ్యాప్తిః న తావదవ్యభిచరితత్వం తద్ధి న సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వం సాధ్యవద్భిన్నసాధ్యాభావవ

౨

చింతామణిః

॥తద్వృత్తిత్వం సాధ్యవత్ప్రతియోగికాన్యోన్యాభావాసా
మానాధికరణ్యం సకలసాధ్యాభావవన్నిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వం సాధ్యవదన్యావృత్తిత్వం వా కేవలాన్వయ్యభావాత్ నాపి సాధ్యాసా
మానాధికరణ్యానధికరణత్వం సాధ్యవైయధికరణ్యానధికరణత్వం వా తదుభయమపి సాధ్యానధికరణానధికరణత్వం తచ్చ తత్ర యత్కి
ంచిత్సాధ్యానధికరణాధికరణాప్రసిద్ధేః అపిదం వాచ్యం జ్ఞేయత్వాదిత్యత్ర సమానాఽయత్యభావాభావాద్యాభావాఘటవ
దప్రసిద్ధ్యా తదధికరణత్వాసంభవాత్ ప్రతియోగికాన్యోన్యాభావస్య కేవలాన్వయిన్యభావాత్ న చ తత్సంయోగ్యాదినాశః సాధ్యవదాదిభేదాభావస్య ప్ర
తియోగికాన్యోన్యాభావవద్వృత్తిత్వం వివక్షితం నచ వాచ్యత్వాభావస్య ద్వితీయక్షణే ఇతి వాచ్యత్వాత్ సాధ్యాభావాసామానాధికర
ణ్యం వ్యాప్తిః తథా చాప్రసిద్ధిః ప్రతియోగివృత్తిత్వభేదేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదకః తద్విశిష్టజ్ఞానస్యాభావజ్ఞానకారణత్వాదితి న
ధానిద్వికల్పాదపి ఘటత్వం నాస్తీతి ప్రత్యయాపత్తేః గగనం నాస్తీతి ప్రతీతేరప్రసిద్ధేః । ఘటత్వం గగనం నాస్తీతి నేత్యభావా
త్వాదేః అథ సాధ్యాసామానాధికరణ్యానధికరణత్వే సతి సాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః న కేవలాన్వయిని సాధ్యాసామానాధికరణ్యం వ్యధి

కరణే గగనాదౌ ప్రసిద్ధమితి చేన్న సాధ్యసామానాధికరణ్యం హి న సాధ్యానధికరణాధికరణావృత్తిత్వం సాధ్యానధికరణానధికరణత్వం వా కేవలా
న్వయిన్యవృత్తిం చిత్సాధ్యాధికరణానధికరణే ధూమాద్యభావాపత్తేః నాపి స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యసామానాధి
కరణ్యం పర్వతీయవహ్న్యభావస్య పర్వతీయధూమసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాద్యుక్తత్వాత్ కృతవపదోపచదేశవ్యాప్యవృత్త్యభావాప్రసి
ద్ధేశ్చ స్వప్రతియోగివిరోధివృత్త్యభావత్వం వా అత్యన్తాభావవిశేషణం సంయోగాభావాదేః సద్ప్రతిదేవప్తిత్వం తద్వృత్తితాప్రసంగా
త్ స్వప్రతియోగివిరోధిసంయోగాదేః తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వమతిప్రసక్తిరధికరణత్వే తేనాభావప్రతియోగినాం అభావనా సాధ్యవత్త్వాస్ప
ష్టం స్వాభావాభావప్రతియోగిసాధ్యవత్త్వవ్యాప్తేః మూలే వృక్షః కపిసంయోగవానిత్యాదౌ తదభావాధికప్రతియోగ్యత్వానధికాభావప్రసక్తేః
సత్త్వేన చైవం హి దాహ్యేదంతే ఉక్తదోషాద్వేన తద్వ్యాప్యత్వయుక్తం తథా సాధనవత్ప్రవృత్తిసాపేక్షాభావప్రతియోగిసాధ్యవత్త్వ
విషయత్వాదికస్యాప్యవ్యాప్తేరభావాత్ సంబన్ధసాధనయోర్వ్యాప్తిరితి వ్యాప్తిలక్షణమవశ్యమేవ తద్భావసత్త్వాత్ సాపేక్షా
వప్రతియోగితావచ్ఛిన్నవిశేషాభావప్రతియోగితాభావసత్త్వాత్ తతశ్చ సమానాధికరణ్యాభావానధికరణసాధనసమానాధికర

3

౮. ప్రామాణ్యం: రణం యావద్ధర్మనిరూపితత్వేనాధికరణత్వసదధికరణసాధ్యసామానాధికరణ్యం సాధనసమానాధికరణసత్ప్రమేయత్వాత్ దివ్యైః యద్యధికరణ
ప్రసిద్ధైః మహానససంజ్ఞాసమవాయ యత్సంయోగావచ్ఛిన్న వహ్నిమతీతి వా వృత్తిత్వాభావానియ్యాన్యాభావయోః సాధ్యత్వాచ్ఛేదకత్వాభావే వక్ష్యమాణ లక్షణ
ప్రాపంచ్య ప్రతియోగ్యసమానాధికరణసంబంధేనావ్యాప్తిః అత్ర వ్యాధిక్య సాధ్యవ్యాపకత్వస్య సాధనావ్యాపకః వ్యాపకత్వం చ తద్వన్నిష్ఠాత్యంతాభావ
వాంస ప్రతియోగిత్వం అవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్వరూపాధిః ప్రతియోగిత్వం న వా బోధకత్వం సకలసాధనవస్తునియమలక్షణం అవ్యాప్తి
ప్తం యేనరూపేణ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగి న భవతి కిం తు యద్ధర్మాధికరణాభావయోః స్వరూపవిశేషః స
ంబంధః స్వధర్మప్రతియోగిత్వసంయోగిత్వమపి ఇత్యాభావాధికరణవృత్తిత్వం నేతి వేత్తిన యదింబాణసాధనాత్మకసాధనాద్య
పకధర్మానిషేధేన ధూమవంతానాం ప్రకృతసాధ్యవ్యాపకసాధనావ్యాపకధర్మస్య సిద్ధిః సిద్ధ్యభావం న నిషేధ్యం తత్రా యే
నసిద్ధ్యవ్యాపకప్రమేయత్వాభావాత్సాధనావ్యాపకత్వం యత్రసాధనవ్యాపకే ధూమే సాధ్యవ్యాపకత్వం నిషిద్ధ

తఞ్చ విశిష్టవ్యధికరణార్థావచ్ఛిన్నయావత్సాధనాభావ్యాపకత్వమవ్యాపకత్వం యస్య సాధ్యస్య యావత్సాధ్యవ్యాపకత్వాద్వ్యాపకత్వం యస్య సాధనస్య
తత్త్వం వదతి విశిష్టసాధ్యాధికరణవృత్తి తద్ధాం సాధనస్య వ్యాపకం యావద్ద్రవ్యం ధనం తస్య తదధికరణమవ్యాపకం సాధ్య
ధూమస్య వృత్తి యత్ ధూమస్య సాధ్యవ్యాపకం యావద్ద్రవ్యం ధనం వ్యాపకం తదభావో నాపి సాధ్యం యావద్ద్రవ్య
భావాత్ తదవచ్ఛిన్నాభావ్యాప్యమనుపాధికత్వం సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వసంభవాత్ ॥ తత్ప్రదర్శితం నానాధికరణ నాస్తి సంబంధాభావా
దిః ఏకప్రకారకత్వ వదతాం తనానావృత్తికపి సకలధూమసంబంధస్య ప్రతియోగిత్వ వ్యక్తిభేదాత్ తత ఏవ నకల్పితేన సంబంధేన సంబంధాభావా
దిః విషమవ్యాప్తౌ దర్శితం యావత్సాధనాశ్రయ యావత్ సాధ్యసంబంధః సాధనాశ్రయ మహానసాది సకలప్రసిద్ధ
స్యాప్తావ్యాప్యం తనాపి సాధనసమానాధికరణం యావత్ సమానాధికరణసాధ్యసమానాధికరణమయావత్
సమానాధికరణం యావత్ సాధికరణమతత్ప్రసిద్ధం సాధనసమానాధికరణసకలమహానసాద్యధికరణప్రసిద్ధేః నాపి

స్వాభావికః సంబంధో వ్యాప్తిః జన్యత్వే చ దాంత్రి తత్పాదాబాం వ్యాప్యత్వమితి వ్యాప్తిః నాప్యవినాభావః కేవలాన్వయిన్యభావా
త్ అధసంబంధమాత్రం వ్యాప్తిః వహ్నిధూమాదిసంబంధస్యాపి కేనచిత్తథా వ్యాప్తిత్వాత్ ధూమాదివ్యాప్తిస్తు విశిష్య వనివర్త
వ్యాప్తిత్వస్య లింగపరామర్శవిషయస్య వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణప్రసక్తావేతల్లక్షణాభిధానస్య ప్రకారాంతరాభావాత్ నచ సంబంధ
మాత్రం తదా వహ్నేర్ధూమాదనుమిత్యనువృత్తేః। నాపి వ్యాప్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తపదం సంబంధమాత్రే వ్యాప్తిపదప్రయోగా
త్। కేవలాన్వయిని కేవలాన్వయసాధ్యసంబంధో హేతువిశేషణీ సాధ్యవదన్యవృత్తిత్వం వ్యాప్తిః ఏతేనానుమి
తివిశేషజనకత్వం అనుమితిమాత్రే పక్షధర్మతైవ ప్రయోజకానభావాత్ప్రసంగః విశేషసామగ్రీ సవిరతా
వసామానాధికరణ్యజ్ఞానజనకత్వానియమం వ్యాపకేబిత్ తదపి న సాధ్యవదన్యావృత్తిత్వం వ్యాప్తిమతాం ప్రతికేరం తద
త్వాత్ సర్వత్ర లక్షణే సాధ్యత్వసాధనత్వతదభావత్వతత్త్వనాం వ్యాప్తినిరూప్యత్వే నాత్మాశ్రయః సాధ్యత్వం వా సిద్ధిర
క్తత్వం సిసాధ యిషావిషయత్వం వా మహానసీయవహ్నిత్వాత్ తథాపి నచ సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః భగవాన్స్వయమ్

తస్య కథమనవ్యధాదూషణేనాసాధకతాం సంధంయమిదితివాచ్యత్వం సాధ్యాభావవదనుపమానోపయోగవ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణ
ం వినా కథం యోమప్రవేశాదితి అతైతాంభావత్వప్రతియోగ్యసమానాధికరణయత్సమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియో
గితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం యన్న భవతి తేన సమం తస్య సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః అనయవిశిష్టవత్వధూమవత్వవత్వవతేచ
తథా అభావప్రతియోగిత్వేపి తత్ప్రతియోగితానవచ్ఛిన్నత్వాభావత్వధూమవత్వవహ్నిసాధ్యావచ్ఛిన్నాన్యత్వప్రతియోగిత్వేః సా
ధ్యావచ్ఛేదకమానవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వాభావః పృథగేవ అన్యధాసకలప్రసిద్ధరూపాణ్యభావప్రసిద్ధరూపవదసత్వతత్తాధావ
త్తేవాంయోరూపం సాధ్యతావచ్ఛేదకరూపవాన్వదతిసంయోగసప్రతియోగిత్వవిశేషణాభావరూపస్యాపి ప్రత్తేత్యాద్యత్తప్రతియో
గిధికరణస్యసమానాధికరణత్వం అత్యంతాభావప్రతియోగితాన సమం సామానాధికరణ్యం యత్సమానాధికరణాత్యంతా
భావప్రతియోగియద్ధర్మావచ్ఛిన్నం న భవతి తేన సమం తస్య సామానాధికరణ్యం వా స్వసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగి
యద్ధర్మవత్త్వం వా అవ్యాప్తివారణాయ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకత్వం తాదృశాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న

ధూమవద్యోంనస వ్యాప్తిః కింతు । తత్ర ధూమస్య స్వసమానాధికరణ తత్తద్వహ్నీనాం సత్వేన ధూమవత్వేన వ్యాప్తిరితి తావద్వాచ్యం సచ ధూ-
మవ్యక్తేస్తదా ప్రసిద్ధేన ధూమమాత్రస్య వ్యాప్యతావచ్ఛేదక ధూమసంబంధో వహ్నిః తద్విశిష్ట ఏవ యుగపదుత్పన్నవినష్టయోర్వ్యాప్తిః కేవల
యః కాలికసంబంధేనాగ్రాహ్యః ప్రతియోగ్యసమానాధికరణ ఏవం తద్వ్యక్తి ప్రతియోగినివృత్త్యధికరణ్య వ్యధికరణాపన్నత్వే ధూమత్వం తా
ప్యవిశేషణ ఏకమధికసంబంధేన తు ఘటాభావస్య ప్రతియోగినైవ సమానాధికరణ్య వన్నిరూపకత్వం ప్రసక్త్యా ఏవం వహ్నిరూపాభావస్య
ప్రవృత్తిస్త్వయం తద్విశేష్యకాదిత్వ ప్రవృత్తిజ్ఞానాత్ వ్యాప్యవ్యాపకభావాజ్ఞానేపి వస్తుతస్సద్భావేనాజ్ఞానమూలమానస్య సంబంధస్యే
దేవ ధూమాత్ స్వసమర్థనం నచైవమననుగమేన దోషః అయం సాధ్యసాధనవ్యాప్తిరిత్యననుగతత్వే చ లక్షణే తదర్థ ధూమవతి వహ్ని
ప్రం దానస్య ధూమవాన్ వ్యాప్యమస్త్రధానత్వవతి ప్రతితే వ్యాసజ్యప్రతియోగికాంశవిశిష్ట వహ్నిమతాంశతత్వంతా నైయాయికా
కాం ధూమవతి వహ్నిరితి కథమేవ లక్షణమితి చేన్న తాదృశాభావానభ్యుపగమాత్ అభ్యుపగమే వా తత్ర తదుభయం ప్రతీ

యోగినవవృత్తివృత్తిమంతే(అ)ధికరణసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః తచ్చ యావద్వృత్తిసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకావ
చ్ఛిన్నం చ ప్రతియోగితాత్వం తాదృశాభావసమానాధికరణం యత్తినసమానాధికరణ్యం న చైవం సంయోగాదిః తత్ర సాధనసమా
నాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగిన(అ)ద్రవ్యత్వవదన్యోన్యాభావత్వాత్ యత్ర సాధనసమః తస్య సాధ్యస్య ధూమవదన్యో
న్యానాధికరణ్యత్వాత్యంతాభావప్రతియోగితానిష్ఠావచ్ఛేదకః సాధ్యవ్యాపకత్వాత్ తదేవం యావద్వృత్తివ్యాప్తిసమానాధికరణ
ధర్మసామానాధికరణ్యాభావసామానాధికరణ్యమితి యది యద్వృత్తి యావదృత్తిసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగిత్వ
యోగితాత్యంతాభావసమానాధికరణ్యం యత్తత్తద్వృత్తిసామానాధికరణ్యం సాధ్యాభావనిష్ఠాత్యంతాభావప్రతి
యోగిన ద్రవ్యత్వాన్యోన్యాభావసామానాధికరణ్యాధికరణ్యం సాధ్యసాధనవ్యాపకత్వత్వసంబంధి
తావన్నిధికరణవత్త్వం యత్తత్తద్వ్యాప్తిః తత్ర ధూమవత్వసంబంధిత్వం ధూమవత్త్వమవచ్ఛేదకం ధూమత్వం ప్రతి
సంబంధితావచ్ఛేదకత్వస్య ధూమసంబంధిత్వ నవవృత్తిత్వమవచ్ఛేదకం ధూమాదిసంబంధినిగతత్వాత్ తనవృత్తి ప్రసక్తమవచ్ఛేదకం

౬

సంబంధేనాధికరణీభూతధర్మాణాం కేంతు ఏవవృత్తికాత్వేనధికప్రవవర్తిత్వం ధూమసంబంధితానవచ్ఛేదకత్వం సాధ్యవ్యాప్యత్వమేవ
ఽథా॰ఽయవ్యాప్యానాం అధికరణవృత్తిదకాంశస్థిన్నం ఽయవ్యాప్యత్వం తత్ర వ్యాప్యత్వం వృత్తిసమానాధికరణ్యం వింశతి॰ఽవేయా
వచ్ఛిన్నావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాదీనాం ఏవంవసాధనానవచ్ఛేదకత్వేన ఽథాన సాధనాభిమతసాధ్యసంబంధావచ్ఛిన్నత్వేన ఏవమత్ర సాధనే
విశేషణముపాధిరితి వదంతి ఏతేన ఏవం సాధనావ్యాపకత్వే సతి సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వం లక్షణం ధవమేవ వ్యాప్తిరితి సాధనేప
కత్వసాధ్యతదభావవద్వావిరోధినావచ్ఛేదకభేదం వినా తదుక్తం ఽయసంబంధాభావావచ్ఛిన్నం సాధ్యసంబంధితావచ్ఛేదకమస్తి ఏవ సాధనా
వచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకం సాధనావ్యాపకం తత్రోపాధిః ఏతేన వ్యాప్తిభావేన వ్యభిచారాదిరపి సంగచ్ఛతే ఏతేన వ్యాప్తిభావేన సాధ్య
సమవ్యాప్తేన వ్యాప్తిభావిత్వేన తదనుమానప్రయోజకం సాధ్యం ఏతేన వ్యాప్యసాధ్యసంబంధితావచ్ఛేదకరూపలక్షణావ్యాప్తిః సాధనాభి
మతేన సాధ్యసిద్ధివిరోధి సాధనముపాధిః సాధ్యవ్యాపకత్వే లక్షణం చ సాధ్యసాధనసంబంధవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వం విషమ
వ్యాప్తస్సోపాధిపదార్థః ప్రవృత్తినిమిత్తం భావాత్ తథా తద్వ్యభిచారిణోఽనైకాంతికస్య వ్యభిచారిణోఽనుకత్వ

మిత్యాహుః। దృష్టం తత్ర గౌరవాత్ సాధ్యవ్యాపకవ్యభిచారిణోః సహపాఠాదిత్యాహురితి॥ ॥ ॥ ॥ నను వ్యాప్తిగ్రహోపాయాభావాదనుమాన
నగమ్యతే। నదర్శనానాం ప్రత్యేకం వ్యభిచారదర్శనసహకృతవిశేషదర్శనాం ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహః। భూయోదర్శనసహకృతసంస్కారానుద్బోధ్యత
వత్తా। వ్యాప్తిధీహేతవః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేంద్రియస్య పదార్థత్వ కల్పనాదిదోషాదపి సహచారస్య విశేషణ త్వేనప్రత్యక్ష జ్ఞా
నే నసంస్కారోద్బోధకః। అతః కథం సహచారవిషయసంస్కారో వ్యాప్తిజ్ఞానం జనయతి। నను తథాపి తత్సంగః కిం న సంబంధభూయోదర్శ
నం భూయః। సంస్కారేషు దర్శనం భూయస్సహచారదర్శనం భూయస్త్వం దర్శనానాం న తథా। అత్రైకాపర సంబంధగ్రహోపాయః భూయస్త్వంచైవాస్య
వ్యాప్తిగ్రహో న కస్మిన్నపి ధూమాగ్న్యోః తత్ప్రసంగాత్ భూయస్త్వస్య స్మృతి పదార్థానాది త్వేనానుగమాభావాత్ ప్రత్యేకం పదార్థః వ్యభిచారాశం
కాభావాదాగతత్వేన దర్శనే పి వ్యాప్తిగ్రహాత్ తర్కసహకృతం తత్త్వం పి వితర్కసహచారదర్శనసహకృతః స్వ వ్యాప్తిగ్రాహకాః
అవధారకత్వాత్ కిం భూయో దర్శనేన నను తర్కే కారణాపేక్షి ప్రథమదర్శనే పి వహ్నిధూమస్య సహచారసంభవాత్ నచైవ మప్యస్తు తర్క
స్య వ్యాప్తిగ్రాహకత్వం కల్పనానవస్థానాత్ జాతిమాత్రస్య ప్రవృత్తినిమిత్తానుమితిజనకవ్యాప్తిజ్ఞానం తర్కం వినైవ స్మృత్యానాన

వక్తైవివతేత్తదాపంగుడుచి బాంగాంన్యసంమివ్యాప్తిప్రవాహేంతుః నవతద్వ్యద్గాతవాంతరజాంతిరసిసంభవాన్ముప్రత్యాసత్యాసన్నేంగపసంభవరాంగదవిన
క్షాంవప్రవాహః సంభవానవిరదాంపదాంబనసకలత్వస్వనగవెన్నుపిశూలం○వెరాంగదర్శనాంపేత్రైపిబన్నసాంభవానవిన్నదాంప్రత్యాసత్తిశ్చంలాంఘవాంతనటు
సంభవానవితి○వరాంజ్ఞాతస్త్రి తదనత్వపగవరాంప్తునబకాంరతాంస్త్రింవంతాబదిశ్వంరాంప్యుదాంసాంధకంత్రైతి ○వరాంగదిదర్శనాంపేత్రైపివాంచ్యుక్షిత్రైతి
○వాంగదిదర్శనెపిశ్వంరాంరాంగవసాక్షాత్కరణ్యానాంపాంధికత్వజ్ఞానంవ్యాప్తిజ్ఞానేహేంతుః తత్రైకాలత్రయావస్థితఘటాదినాముపాధిత్వేంరాంనాంసః
కత్వబాధసాధనవాన్ఉపకత్వజ్ఞానేనకత్వబాధసాధనవాన్ఉపకత్వజ్ఞానేనకత్వబిరసిధశాంవ్యాపకత్వజ్ఞానేనసాధకత్వఘటా○వెరాంగదర్శనంవినానకవలి
తిశతే త్రైవెరాంవ్యాపాంధివతిరేకస్వానుభవాంనాంధీనజ్ఞానత్వానాంనవసక్తానాంతే ధసాధనసాధనసవాంబరితధవాంగంతరాంగవముపాంధిత్వసంశేద
వ్యాప్తిప్రవాహేనధవతి తత్రైవంమనుపాంధిత్వజ్ఞానం ఘటాంవెరాంగదర్శనాంధీనసాంధ్యవ్యాపకత్వబుద్ధిజ్ఞానేసతి తిఘటాం○వెరాంగదర్శనాంపేక్షా తత
ఎవ○వరాంతతాంధూనా○వెరాంగదర్శనేనతన్నిశ్చ○యస్తావదూష○వెరాంగదర్శనంహేంతురితినతాంరసం○యాన్నినయవేరానవాంగనంగమః యదపిబాం
న్యస్యసాంధ్యవ్యాపకత్వసాంధనాంవ్యాపకత్వసంశ○వెరాంనాంన్యస్యవ్యాప్తిప్రవాహత్రితిబంధకః తథాపితథాభాంతవ్యాధిబాంరసంశయః ప్రతిబంధకౌ

(యద సంధార | ాం సవర్కారత్వం తరవాం సాక్ష్యమనోరావిరాః పరామర్శోయం తరాం ప్రమాం జనయతి తస్యైవ ప్రవరాగాంతరత్వమిత్యుక్తం [illegible] నేన) ౩॥ (తథా చ సాక్షాత్త్వే వ్యభిచారాత్ | జ్ఞానసత్త్వా
నుపాధి | మవర్జ్యాపలంభస్యైవ సంభవేన [illegible] కారణావిరహేణానుమిత్యాపత్తిః)॥౬॥

తిష్ఠ ద్విధూమాననమావశ్యకమితి చేత్ న [illegible] సంస్థ [illegible] వాంధస్య ఖిబారసం [illegible] యుక్త్వ ధూప్రమ [illegible] దాత్ సబన ఘూం [illegible] దర్శనాన్నాప్యనువరాం
నాదిత్యుక్తం [illegible] పదర్శనాంహితసంస్కారేణ [illegible] పరామర్శాదికం [illegible] వినాపి సవర్కారాదిజ్ఞానస్య [illegible] వ్యాప్తిప్ర
కారకేనాపి మనసః [illegible] దర్శనజసంస్కారస్య తజ్జన [illegible] స్యా [illegible] వ్యాప్తేః [illegible] శేషాత్ [illegible]
శ్కనగవ్యాసాంతధూమవ్యాపార [illegible] వ్యాప్తిః [illegible] వైశేష్యేకేవలాద్ధికరణాం తద్యాలసంబంధేనావా [illegible] రూపం తద్జ్ఞానంవాత [illegible]
వసంబంధదర్శనే [illegible] బాధ్యకత్వ [illegible] నాన [illegible] కస్త [illegible] సినవ [illegible] జ్ఞానపంధికరణాదిజ్ఞానే జనక [illegible]
దిజ్ఞానంవినా [illegible] జ్ఞాతే కిం [illegible] జ్ఞాతం [illegible] వాధ [illegible] పరస్తు [illegible] శ్యు [illegible]
[illegible] దిజ్ఞానంన [illegible] సంబంధ [illegible] సంబంధజ్ఞానాదేవ [illegible] నుమితిః స్యాదితి [illegible] పాధిస్య [illegible] పాధి
[illegible] పలంభ [illegible] ధానే [illegible] ను పలంభనవింతస్య కేవలాద్ధికరణజ్ఞానస్యానుమితి [illegible]
[illegible] దర్శనేన వ్యాప్తి [illegible] విశేషదర్శనే [illegible] సం [illegible] జ్ఞానానంతరం
కిం [illegible] జ్ఞానవ్యాప్తి [illegible] వ్యాప్త [illegible] సంశ [illegible] దర్శనాదినోపాధి నిరాస

దాహరా వ్యాప్య పక్షావ శంకావసే తదపి తద్వ్యజ్ఞాన ప్రామాణ్య ప్రసంగ తదా విదిత సత్వం తత్ ఏతాసత్వే ద్వ్యాప్తి సంశయ తదః తద్ధాపి
తజ్జ్ఞాన సామగ్ర్యాం తత్వం పుష్ఠ జ్ఞానే న తత్ తత్ర వహాన్యా సంశయా తదాభావ తత్సత్వం నిశ్చయే తు సత్వేన సంశయా తదా నుపపాదిత తత్ర పుష్ఠ జ్ఞా
న మేవ న వ్యర్థ మపి కల్పతే తద్విశేష్య వ్యాపక భాష పక్ష వృత్తిత్వ సహచార దర్శన తత్ సాధ్య పక్ష వృత్తిత్వం సహచార దర్శనే నైవ నిశ్చితత్వాద్వ్యా
ప్తి గ్రాహక తాంతర స్యాప్యగ్రాహ్య పరిశేషేణ సహచార దర్శన స్వవ్యభిచారిత్వే తత్ర సంశయ జ్ఞాన ప్రామాణ్య సంశయ దేవ తత్త్వం సంశయః ద్వ
న ప్రత్యక్షత్వ విశిష్ట ధర్మం వ్యాప్తి నిశ్చయః స్వాది తిర్యాక్త్వం తత్ర వ్యాప్తి గ్రాహకాంతర తత్ర జ్ఞానే విషయ తు స్వరూపేణ తర్కాపేక్షా సంస్కా
రా తత్ర వ్యాప్తి వ్యభిచార శంకా కారణ వ్యభిచార తత్ర తత్తదుపాధి స్థాపన తు నిమిత్తానుసరణం న తు నిమిత్త మస్తి తర్కాపేక్షాతరాష్ట్ర
పక్షత్వం తత్ర ఖస్య సాధన వ్యాప్తి తత్ర వ్యాప్తి గ్రాహకాప్రతి ఏవ సాధనం సామానాధికరణ్యం సాధన వ్యాప్తి తత్ర సాధ్య వ్యాప్తి గ్రాహకాప్రతి ఏవా
గి సాధ్యవత్త్వం వ్యాప్తిః తదుపాధి తు వ్యభిచార జ్ఞాన ప్రతిబంధకత్వం ప్రవృత్తి అవిశ్లేష సంబంధానుభవే న ప్రధాన వ్యవగతమేవ మవ
న విషయ తర్కాపేక్షా వినాపి వ్యాప్తి గ్రాహకాప్రతిబంధక నవ విశ్లేష విశేషణాని తాననుభవాంతరాసక్తి తదా ప్రసంగ మేవ పక్ష
సాధ్యవత్త ప్రతి పరాంగస్యత్వం వివరంతత్ర వ్యభిచార తదాభావ మేవ వ్యాప్తిః స్యాత్ న తు ధూమ వ్యవచ్ఛేదాప్రవక్త న న చ తదనుమానే అపరంగి

తద్విశిష్టం వహ్నిమత్త్వం వా న ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమితి ప్రథమే తు జ్ఞాతే ముఖ్యమేవేతి మేవ మే ప్రకారతాసంబన్ధావచ్ఛిన్నపక్షవృత్తిసాధ్య
వ్యాప్యత్వేనాం సాధనవత్త్వప్రకారకే న సమం ప్రకారతాసాధ్యసంబన్ధితావచ్ఛేదకం విశేషణాంశే ఉపాధిదుష్ట యోగ్యాంశే న తదభావే వ్యాప్తి
సిద్ధసిద్ధ్యర్థం తన్నిషిద్ధానుపపత్తేః। కిం చ యోగ్యావచ్ఛిన్నవృత్తి వాచి వల్లభి వాచి సాధనానాం ధిరతిర్యావన్నాం పాధిరతిరూపం తస్య వ ప్రథమం జ్ఞా
తమపరతాత్పర్యం కిం చ నవ వస్తుగత్యా వ్యాప్తిజ్ఞానం పరోక్షః। కిం చ వ్యాప్తి వైన త బోధ్య సాధ్యాభావత్త్వం న వ్యాపాది రజ్జ్వా తేత దభావత్త్వ
న జ్ఞానం సంశయవిశేషణాజ్ఞాన సాధ్యతాబద్ధి నిష్ఠ జ్ఞానస్య న చ నియమతః ప్రథమమేవ పాధి ధర స్థితియా వ్యాప్తిం ప్రతియోగి జ్ఞాన
ప్రవర్తకత్వం తు న్యాయ్యా వ జ్ఞానే ఇతి ఇత్యస్తు తావదేవం తథాపి తదభావో ఇతి వాత్ర ప్రవర్తకత్వాపి తత్త్వాభావ జ్ఞానాఽజ్ఞానానుమితిః స్యాదే
వ్యాపాధి జ్ఞానం వినాపి న చైవం। తస్య తస్య విశేషం దర్శనే సహచారాదిసన్ధారణాద్యర్థం దర్శనాం ద్వయం తు నాత్ర సంశయేన స్పృహమ
దర్శనేన న వ్యాప్తినిశ్చయః। అథ వ్యభిచారసంశయే తు నావగ్రహితనిశ్చయత్వప్రతిబన్ధకతా వ్యాప్యసంశయే య స్యాత్ నిశ్చయేతరం ప్రతి
బన్ధకతాపత్తి నవధానం నిశ్చయానంతరం తదపి నిశ్చయేన స్యాదితి చేత్ వ్యభిచారసంశయేత్ ప్రతిబన్ధకత్వ ఇతి చేన్న। కిం తు విశేష
దర్శనే సతి సహచారాదిసన్ధారణాద్యర్థం దర్శనాత్ సంశయేత్ స్యాత్ నతు సంశయే తు సామగ్రీ యోగే నిశ్చయే ఇతి కిం చ యుక్తిసామగ్ర్యా

తి బంధకాభావత్వవిశేషదర్శనే తత్ర తద్రజతే తి వ్యభిచారసంశయోపి ప్రతిబంధకః ఏవం ఘటాభావోపాధదర్శనే వ్యపి సంశయాభావకం తదర్శనస్య న
వస్తుతో దూషితమేవ పికర్తుం వ్యాప్తి గ్రహం ఇతి అప్రామాణ్య తేవ వ్యభిచారి జ్ఞానాభావ సహకృతం సహచారదర్శనం వ్యాప్తిగ్రాహకం జ్ఞానం నిష్ఠాయః
శంకాయా వ్యావర్తకవిధురోపాధి సందేహవర్తత్వవిద్విశేషాదర్శన సహకృతసాధారణ్యధర్మదర్శనాత్ తద్విశేష వృక్షత్వ బిద్విశేష్య త్వాదర్శతర్కదర్శనా
త్ వృక్షత్వ వత సిద్ధ ఏవ తర్కస్య వ్యాప్తి ముఖ్యం లక్ష్యే నానవస్థితి చేత్ న యాయాదాశంకం తరా నుసరణాత్ యత్ర వ్యాఘాతేన శంకైవ నావతరతి
తత్ర వర్కం వినైవ వ్యాప్తి గ్రహః తథా చ ధూమాదా వ్యాయదివ వహ్నిసమవధిరాజనవ్యభిసతివ వ్యాసమవధిరాజనస్య ః సాధ్యం వ్యాప్యనాస్యాన సాధ్యం
త్రకిం ధూమేనాయం వహ్నివ వ్యభిచారిత్వ నిమ్న విష్టం వినాపి ధూమ ఇతి అపెంయకఏవం వృష్టం యత్ ఇతి శంకాయాస్యాత్ సర్వ స్వస్తస్య యావవ్యాప్య
తః యదిశాన్న వినా ప్యాయవ్యతిరేకం వాతం వినాకారణేభ్యః ప్రవృత్తిం శంకేతదాన్యాయమేవ ధూమాయధర్మం వహ్ని స్వస్య ధర్మం వినాజున సాఘ్యవ
తిత్రవ ధర్మం నిస్త సదావాయా పాదానం వినా తావః కథం దురత్యాత్ స్వైన వినాపి తద్భావం త్వా సాత్ తస్య త్వదుపాదానమేవ తాదవిశ్వ శంకా ప్రతిబంధ
కం శంకాయాం బన వినా తేయా పాదానం వినా యతొలాపాదానే చ న శంకా తదిదముక్తం తదేవ వహ్నిః శంకా వ్యాపేయుస్య నాశ్ శంకా వ్యాపైనే సతి శంకా
వ్యాఘాతో న శ్రవతతి నహి సంభవతిస్వయం వహ్నివదిగం ధూమాయమిదకారా ధర్మంని యమవ ఉపాదత్తే తతా చేరాం తే స్వేతా వ్యాశంకా వ్యాఘాతి ౯

ఏతేన వ్యాప్యవ్యాపకయోర్విశేషః సహసహానవస్థాననియమః తత్రాప్యనవస్థేతి నిరస్తం స్మృతి ... ఏవ శంకాప్రతిబంధకత్వాత్ తథైవ వ్యా
ప్యగ్రహణేయమదిశంకాస్తి న విఘ్నం శంకాశతసహస్రేష్వపి వ్యాప్త్యవధారణం శంకావతారః శంకావధిః కుత ఇతి చేన్ న మతమప్యాస్తాం నవిఘ్నం వ్యాఘా
తః శంకావధిః కిం మహత్త్వ ... ప్రతిబంధకత్వాన్ న వా విశేషదర్శనాత్ విఘ్నం శంకానివృత్తిరేవం సతి శంకాద్వయస్య ... దర్శనా
దర్శనం విశేషదర్శనం విశేషాదర్శనం ... దర్శనాదర్శనానుసహకారీ ఏవ భూయో దర్శనః ... సంస్కారసహకారిణాం తరం వి
శేషదర్శనాద్ ... తస్మాత్ ప్రత్యక్షం వ్యాప్తిజ్ఞానే హేతుస్తదా ... సుమహాన్ న్యాయో వ్యాప్తిగ్రాహకత్వానుసహచారదర్శనవ్యభిచారాద
ర్శనసహకృతి ... వ్యభిచారజ్ఞానే ... సహచారసంధారణా ... వ్యాప్తినిశ్చయః ... స్వరూపసహచా
రేవ ... వ్యాప్తిగ్రాహకత్వ ... తత్త్వాద్వ్యాప్తిప్రమాతదాభాసాత్ తత్ప్రమావిశేషదర్శనసహకారి ... పురుషజ్ఞానమివ అపరోక్ష
యత్ర ... మూలం తత్ర తర్కాంతరాపేక్షాయాం తత్రాప్యనుపస్థితిర్మూలం న తత్ర తర్కాంతరాపేక్షేతి నానవస్థా అస్తి వ
... వ్యాప్తిసహచారదర్శనం ... తదానీం వ్యాప్తిసంశయాభావాత్ ... వ్యాప్తిః స్వరూపా
పరంపరైవ ... నాదిసిద్ధకార్యకారణభావవిరోధాదిమూలాః కేచిత్తర్కా ఇతి తత్ర తత్ర ప్రమాణానుయోగేన ... పక్షధర్మతా ... వ్యాప్తి

౧౦

ప్రకారవిధానుపపత్తేరితరసాధ్యానాదిసిద్ధవ్యాప్తి కత్వజ్ఞానం తదనుపపత్తేః అనుమానత్వాత్ అనైయత్యవిపక్షబాధకతర్కాః దర్శనాసాధకత్వ
గ్రహం ఏవేతి దర్శనా వ్యాప్తిగ్రహం తత్ర తత్ర ఇతరేతరాశ్రయప్రసంగాత్ ప్రత్యక్షేణ వ్యభిచారజ్ఞానాభావాత్ సహచారదర్శనాత్ తద్వ్యాప్తిగ్రహః ఇతి చేత్
న అనవస్థాదోషేణ తర్కాణాం వ్యాప్తిమూలకత్వాత్ యత్ర తర్కాః ఉపన్యస్తాః తత్ర వ్యాప్తిగ్రహే తర్కస్య వ్యభిచారాశంకాయాః [illegible] సాధ్య
నాం లింగానుపలంభాత్ చాప్రసరః లింగానాం తత్సాధ్యవ్యాపకత్వ సాధనవ్యాపకత్వ సాధనాంతరసాధ్యప్రతియోగి [illegible]
సాధకత్వం సుగ్రహం ఇతి చేత్ న అనుమానేన తదాపాదనే అనవస్థాప్రసంగాత్ ఇతరసాధ్యాభావాత్ [illegible] అనుమానాభావాత్ [illegible]
సంశయతర్కానాది మాత్రేణ వ్యాప్తిగ్రహం వదంతి [illegible] తత్సాధ్యసాధ్యవ్యాపకత్వ సాధనావ్యాపకత్వం అనుమానమ
ప్రముఖ్య [illegible] అనుమానమాత్రే [illegible] తయోః [illegible] వ్యాప్తి [illegible] సాధ్యవ్యాపకత్వ [illegible]
[illegible] సాధనావ్యాపకత్వ [illegible] సాధ్యవ్యాపకత్వ [illegible] వ్యాప్తి [illegible]
మానత్వాత్ [illegible] సంయోగః [illegible] సమవాయ [illegible] జనకత్వాది [illegible] సాధ
ం తత్రసాధ్యవ్యాపకత్వ [illegible] కత్వం నామ [illegible] తత్ర వ్యాప్తిగ్రహం [illegible]

కర్తృమితి। ఉక్తవ్యాప్తిప్రకారేణైవ స్వసామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్నవ్యాప్తిరనుమితావుపయోగిన్యాః సాధ్యసామానాధికరణ్యమనుగమః। అసామానాధికరణ్యం యస్య తు
కాంచనమస్త్యవయవాధికరణనిష్ఠాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావః సాధ్యసామానాధికరణమస్త్వితి వ్యాప్తినాం సిద్ధిరితి చేన్న తద్ధ్యానమపి ప్రతి
మపి నస్యాదితి హేత్వాభాసానవస్థానస్యసాధ్యాభావవత్త్వసాధనాభావాప్రతియోగిత్వజ్ఞానమనస్యసాధ్యాభావపరత్వజ్ఞానేన ప్రతిబంధకత్వమపి
సత్త్వేః ప్రతిబంధకజ్ఞానసత్త్వేంశే తత్ప్రత్యక్షసాధనానాం సాధ్యత్వజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞానవిరోధిత్వాత్ తథా చ ప్రతిబంధకజ్ఞానదశా
యాం న దూషకః ఏవం చ పరామర్శే అనుమితిత్వం యత్ర సిద్ధసాధనతావచ్ఛేదకత్వసత్త్వేమపి ప్రతిబంధకదశాయాం వ్యాప్త్యాదిజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వే
ప్రతిబంధకస్యాప్యవ్యాప్తిప్రతిబంధకస్య దశాయాం వ్యాప్తినాం సిద్ధిః స్యాదితి వాచ్యం। సాధ్యాభావవత్త్వవృత్తిత్వం విరోధిప్రతిబంధకత్వే దశాయాం వ్యాప్తినాం ప్రతిబంధకః కేవలా
న్వయిని సాధ్యాభావాప్రసిద్ధేః మన్వసమానాధికరణత్వం తాదాత్మ్యాద్యప్రతియోగి సాధ్యసామానాధికరణ్యం తథాత్వే హేతోః పరస్పరవిరహవిశేషావ్యాప్తిమి
తి వ్యాప్తిప్రకారః తథా చ అనుమానలక్షణప్రవృత్తనిత్యసకలధూమాదివిషయకః సద్ధేతుసాధ్యాపరతయాపి యద్ధూమవత్త్వం తదేవ విశిష్టమనుమితిః
సాపేక్షంత్రియసంబంధవిశేషాదౌ తదితరత్ర ఏవం వహ్నివిషయకత్వప్రతిబంధకత్వం తత్రాపి సద్ధేతుషు సంబంధేనానాంగత్వం సంయోగేనైవ
వాచ్యాదివకంఠితపదేన మనసోఽపి తథా చ ధూమవత్త్వావచ్ఛిన్నవ్యాప్తిః సద్ధేతుర్ధూమవిషయత్వధూమత్వప్రతిబంధకజ్ఞానవతః స్యాత్

౧౧

సాంతరేణ లింగపరామర్శే పక్షనిష్ఠధూమవ్యక్తిరూపలింగజ్ఞానాభావే తేనానుమితిః సాధనభూపనేవిపి సన్నికృష్టధూమవిషయేణ ధూమత్వే
నధూమేన వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమితి వ్యాప్తిస్మృతిః సమానప్రకారేణ ధూమత్వేన పక్షవృత్తిధూ
మజ్ఞానాదనుమితిః వ్యాప్యానుభవతత్స్మరణపక్షధర్మతాజ్ఞానానాం ఏకప్రకారత్వేనానుమితిహేతుతా చ తదపి దేశ్యవిశేష్యానుభ
వతత్స్మరణాధారధ్యాఽనుభవానాం ఏకప్రకారత్వేన హేతుహేతుమద్భావే తత్పరామర్శేః పక్షతావచ్ఛేదకాంశే వాచ్యం పూర్వవృత్తిలిం
గానుమానేతు పక్షధర్మతాబలం జ్ఞానేన వహ్నివ్యాప్యత్వానుభవేన తు సహేతుధూమోవహ్నివ్యాప్య ఇత్యనుభవేన సమానప్ర
కారకం తత్స్మరణే వహ్నివ్యాప్యానుమితిర్విశేషణజ్ఞానసాధ్యా విశిష్టజ్ఞానత్వాదితి వహ్నివ్యాప్యత్వప్రకారకం తత్స్మరణే ధూమేవి
త ధూమే ఇదానీమస్వార్థకాసాధ్యత్వెనా విశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానే విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్య హేతుత్వాత్ తస్యాపి తమేవ
సమవిశేషణజ్ఞానమపి తద్ధర్మాంశతాగోరవమితి విశిష్టజ్ఞానే విశేషణవిశేష్యసన్నికర్షవ్యవహారకాంసమనిర్వికల్పకోత్పాదనా
యాం విశిష్టజ్ఞానస్యైవ చరమమితి దండీపురుష ఇత్యత్ర విశేషణజ్ఞానజనకత్వాత్ సమానవిశిష్టవైశిష్ట్య
జ్ఞానత్వాత్ ప్రకారత్వేన సాధ్యవ్యాప్తిం పరిచ్ఛింద్యస్యాస్యాదిః సాధ్యతద్ధర్మావచ్ఛేదకజ్ఞానవిషయత్వే హేతుత్వేన నిశ్చితస్యాసంతమానసాధ్య

త్ప్రమేయత్వేన తత్తద్వ్యక్తినిష్ఠం యత్ప్రమేయత్వేన ఘటం జానామీత్యేవ ఘటత్వం అసర్వజ్ఞానానవచ్ఛేదకత్వేన తత్తం ఘటత్వం సప్రమే-
యం యమేవ తస్య విశేష్యతాయాః సకలఘటవృత్తిధర్మస్య ప్రమేయత్వేన తద్జ్ఞానాసంభవాత్ అవచ్ఛేదకత్వే విశేష్యతాయా నాస్తి తదా
నుకూల...దికం వినా ధర్మావచ్ఛేదావచ్ఛిన్నవిశేష్యతా సంశయానస్యాత్ తత్ర సిద్ధ్యర్థమేవ విశేషసంభవాదావగమాత్ కాలాంతరే తేనాంతేన యద్ధ-
మస్య పదార్థానాం జ్ఞానాత్ సామాన్యేన సకలధర్మోపస్థితౌ ధూమవాం తత్ర విశేషదర్శనేన సంశయాభావాయ జాతే యత్పదార్థ-
విశేషాణాం సంశయాదావిజ్ఞానస్యాపి సిద్ధిరావశ్యకత్వే అసిద్ధస్య జ్ఞానాత్ తస్యాపి ఆశ్రయాదినాం జ్ఞానవిషయసంబంధనిత్యం విపర్యయాదేః
ప్రతిబంధకత్వమితి వస్త్వసిద్ధస్య జ్ఞానేపి సిద్ధస్య పరజ్ఞానాదేవ ప్రతిబంధకత్వసంభవాత్ అసిద్ధేతరాయాః ప్రవృత్తేః నచాతిప్రసంగః
సమానప్రకారకత్వేన జ్ఞానే ప్రతిబంధకత్వేనాంగీకారాత్ నతు సమానవిషయత్వేనాపి వ్యభిచారప్రసంగాత్ సమానవిషయత్వేనాపి
పి సమానప్రకారకజ్ఞానాభావేనైవ ప్రతిబంధకత్వాభ్యుపగమాత్తస్య విశేషకత్వేన గౌరవాత్ పరసిద్ధాంతాత్ నచ సర్వజ్ఞత్వేన సంశయాభావానస్యా-
దితి చేన్న ఘటః సత్తావాన్ ప్రకారకం జ్ఞానం సంశయవిరోధిత్వప్రసంగాత్ సామగ్రీ ... సకలవిశేషజ్ఞానేపి సత్తావా-
దితి సంశయః ఉపాధిజ్ఞానాద్ద్రవ్యత్వప్రకారజ్ఞానే సతి నవ్యానాం మతే ఇత్యాది రామ్యా
౧౨

౨౨

త్రోపాధిః సాధ్యతావచ్ఛేదకమతమతవ్యాపకత్వే సతి సాధనతావచ్ఛేదకావ్యాపకత్వం తేనోపాధికత్వజ్ఞానం చ న వ్యాప్తి ధీ ప్రతిబంధః। అత్రైవ వ్యాపకత్వాదిజ్ఞా
నేనానైవ స్యాత్ క్రమః। సమవ్యాప్యవ్యాపకత్వం వ్యక్తిత్వం భూతత్వాత్ప్రతియోగిత్వం తత్ప్రతియోగిత్వం నావ్యాపకత్వం ప్రతియోగిత్వం చ వక్ష్య
తి కతనౌ న భక తరావ్యాప్తమితి వదంతి। తన్న సాధనవత్త్వే త్వమాసవభిన్న సాధ్యవ్యాపకోపాధేర వ్యాప్తేః। న చ తదా శనుపాధిత్వం దూషకతా సాధ్యాత్
మిత్రాతనయత్వేన శ్యామత్వసాధనే శాకపాకజత్వస్యోపాధితాయా స్వాతంత్ర్యాయత్వేన వాచ్యాంః ప్రతీతిత్వేన సాధ్యావ్యాపకతాయా ఉపాధ్యత్వస
వ్యాప్త్యాద్యభావేన ఉపాధిత్వసిద్ధాంతాద్వ్యాప్తేః తదేవతివ్యాప్తే స్వాన భవతీతి పక్షే। తదా స్వరూపాదివిశిష్టే తదా స్వసాధ్యస్య సిద్ధ్యాపాదక
ధర్మం పక్షాదిపదం విశేషణమితి వదంతి తే తదా ధర్మవిశేష్యాభావస్యోపాధిః। సాధ్యా వ్యాపకస్యావ్యాపకోపాధిత్వాపత్తేః న చేష్టాపత్తిః। ఇతరా
స్వస్య ప్రసిద్ధ్యా విశేషణం వినా వ్యాప్యత్వగ్రహే తథా ధర్మవ్యాప్తసమస్యస్య తాద్వ్యాప్య ధర్మ వ్యాపకః పక్షే తదుపాధిరితి చేత్। అస్తు తథాపి తదా
విపక్షాదిరీత్యా సాధ్యవ్యాపకత్వగ్రహాదుపాధిదూషకత్వం తత్ప్రతిజ్ఞాయామసత్త్వాదితి పక్షే సాధ్యసందేహవశాదనుపాధిత్వే ఉపాధిమాత్రము
చ్ఛిద్యేత। విపక్షావ్యావర్తక విశేషణశూన్యత్వం విశేషణం చేన్న వాచ్యం। గృహ పక్షే తదస్యాపి పక్షగతత్వాత్ తత్పక్షే నైవావిషయత్వాభావేన మప
క్షేతరత్వం ఇతి చేత్। న విపక్షస్య విపక్షావ్యావర్తకవిశేషణశూన్యత్వం న పక్షవృత్తిమతసమత్వాద్యసాధ్యత్వే। తత్రోపాధిరిత విశేషణాసిద్ధాసి ‖ ద్వితీయోపాధిః।

నహి తస్యోపాధిత్వం తేన వ్యభిచారేపి సంశయవశాత్ । తథాపి చ సాధ్యవ్యాపకత్వసాధనావ్యాపకత్వే తత్రస్థ ఇతి తద్వ్యావర్తకాయ పక్షే సాధ్యవ్యాపకత్వే
మోపాధిత్వం పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వేనోపాధిరితి పక్షే । తత ఏవ పక్షేతరోపాధిః స్యాదితి తావన్మాత్రస్య దూషకతాబీజత్వం ద్వితీయం విశేష
ణం వ్యర్థం ఏవానుమానస్యాపి సత్ప్రతిపక్షతయా దూషకత్వసంభవాత్ పక్షే । తదుపాధిరితి పరాస్తం దూషణసమర్థస్యైవ ఉపాధిత్వాభ్యుపగమాత్ । ఏవం చ న పక్షే
తరవ్యావర్తకధర్మాంశస్య కార్యాంతరత్వమపి నిరస్తం । ఉపాధిత్వాభ్యుపగమేపి దూషణసమర్థతావచ్ఛేదకోపాధిః స్యాదితి చేన్న సత్ప్రతిపక్షే
ఉపాధిదూషణం । పక్షే తత్ర వ్యతిరేకస్య న సాధ్యాభావసాధకః । ఉపసంధారణాదాపత్తేః । న తు వ్యభిచారోన్నాయకతయా ఉపాధేః దూషణత్వమయం ఉప
ధారాసంధ్యవ్యాపకత్వోపాధ్యవ్యాపకత్వే ఉపాధేః । సాధ్యవ్యాపకత్వం తథా సాధ్యవ్యాపకత్వే పక్షే తదుపాధేః సాధ్యవ్యాపకత్వమ
స్యోపాధేః వ్యాప్తిగ్రాహకస్య ఉపాధేః సామాన్యవినిగమనావిరహాత్ తస్మాదథా సాధ్యవ్యాపకత్వేన తు సాధనం సాధనే ఉపాధేః తథా
సాధ్యవ్యాపకోపాధిర్వ్యాప్యత్వాత్ సాధ్యాభావేపి సాధనే ఉపాధేర్వ్యాప్తిగ్రహం తాల్పాదితి దూషకతాబీజం సోయం సత్ప్రతిపక్ష ఏవేతి చేత్ ।
ఏవం వాసత్ప్రతిపక్షే ఉపాధ్యుద్భావనం స్యాత్ సత్ప్రతిపక్షే తత్ర వ్యభిచారోన్నాయకతాన్న తేనాపి పక్షే తత్రైవోపాధిః స్యాత్ వ్యతిరేకే
ఉపసంధారణాత్ । నను శబ్దే నోపాధినిరూపణమః । ధూమేనవహ్నిదేవ వ్యాప్తిసాధనే తదభావాత్ । నచైవం తుమపి పక్షే బాధే పక్షే తద్రూపోపాధినిరూపణమ

సనిరూపితేనోపాధిః పర్యవసితసాధ్యవ్యాపకత్వేసతిసాధనావ్యాపక ఉపాధిః పక్షధర్మతాబలలభ్యం పర్యవసితం సాధ్యం యథాధ్వంసప్ర
నిత్యాభావతిరిక్తత్వధర్మాదిధర్మవాక్త్రమేవ మహాభూతపుత్ర పర్యవసితం యథాసాధ్యం అనిత్యం తస్యావ్యాపకం కర్తవ్యత్వముపాధిః ఉదాహరణ
వర్ణతత్త్వమపి శబ్దే సాధ్యే వివాదానిత్యత్వముపాధిః వాయుకంపాయుక్తసాధ్యనిందుమయత్వంతోపి శబ్దే ఉపాధిరద్వాపి పర్యవసితం ని
యుగపదవయవవిశేషరూపతాభేదజన్యామూర్తాద్యాపత్తేనేనయస్యధర్మస్యాసాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వేనోపాధిః సంస్కారానిత్యత్వం తస్య సాధ్యస్య
పర్యవసితాభావతిరిక్తవిరుద్ధం వ్యాఘాతస్తనామవయవిత్వసిద్ధౌ ధ్వంసకనిత్యత్వ సమవేతం జ్ఞానమనుమానాదధికరణాత్రయవాభావతిరిక్త
నిత్యస్పర్శత్రయసమవేతత్వముపాధిస్సాధ్యత్వవ్యాపకానిత్యత్వసమవేతత్వం పర్యవసితం సాధ్యం తస్యవ్యాపకః సవిశేషేణోపాధిధర్మపక్షధ
ర్మతాబలాన్మాసధ్యంసిద్ధిరిత్యాహ సవ్యాపక ఉపాధిః స్వాత్మాభావయతిసాధ్యవ్యతిరేకిసాధ్యసాధనసమవ్యాప్తత్వం సోపాధిః లక్షణంతు
పర్యవసితసాధ్యవ్యాపకత్వేసతిసాధనావ్యాపకత్వం యమక్షవణావచ్ఛిన్నసాధ్యం సాధ్యం ప్రసిద్ధం తదవచ్ఛిన్నం పర్యవసితం సాధ్యం సధర్మః
త్వాభావసాధనమేవ పక్షావిత్రయవాభావతిరిక్తవిన్నవనసమవేతత్వసమవ్యాప్తస్య సాధ్యవ్యాపకస్య వ్యతిరేకేణ సాధ్యస్య సాధ్యావచ్ఛి
నాంతః స్థితవ్యాపకత్వవ్యతిరేకేణ తద్వ్యాప్యవ్యతిరేకిసాధ్యమేవంసిద్ధాంతస్సనిత్యాన్వయ సాధ్య వ్యాప్యత్వసమవాయాః ప్రత్యక్షసాధ్య

౧౩ ప్తివాద్యం। ప్రతియోగిత్వేనాంశత్వేన గృహీతేవ వక్తా కృతకత్వేనానుష్ణత్వేన సాధితే తేజస్త్వాదిరుపాధిత్వసంభవాదితి చేన్న తేజోऽభావంత్వస్య పక్ష
త్వే అతేజస్త్వం వినానవస్థానాదిరభావాత్। కించ పక్షేతరావచ్ఛిన్నవ్యాపకత్వం పక్షేతరత్వవత్త్వం తదపక్షతసంబంధేనాధారత్వం తద
భావాన్యత్వముపాధిః స్యాత్ ఏవం చ విశేషణ అసాధారణ్యాభావాత్ తద్విశేషణస్య వ్యతిరేకసంభవాద్వ్యతిరేకసాధారణ్యం తస్యాపి సమ్యక్త్వే
న్యాయమతే ఏతదుపాధేః। తస్మాదుక్తమతే పక్షేతరత్వాదిరుపాధిరేవ వ్యభిచారసంశయః। కించ తథాత్వే వ్యభిచారసంశయః
తథా వ్యభిచారసంశయాధానాయకత్వేనోపాధిదూషకత్వం తస్య పక్షే తత్ర స్థితే। తదుక్తముపాధిరేవ వ్యభిచారసంశయం। ఉపాధిత్వా
న్యాయమతే సకలానుమానభంగప్రసంగాత్ తదితరేణోపాధిత్వాభిలక్షణముపాధేః పక్షేతరత్వేనాతిసంభవసమవ్యాప్తత్వే సతి సాధనావ్యాప
కత్వముపాధిత్వం దూషకతాబీజం వ్యభిచారోన్నాయకస్య సత్వాదిత్యపి వ్యాసాచంద్రవిషయవ్యాప్తస్య వ్యాపకత్వాత్। తథాదర్శ
కతాన్నాయకం సాధనావ్యాప్యస్య ప్రయోజకత్వస్య చ సాధ్యప్రయోజకధర్మస్యోపాధిః। ప్రయోజకత్వం చ ననసాధ్యకరే
వృత్తిః తస్మిన్ సత్యభావవత్ తత్ర ప్రయోజకత్వాత్ అనుమానప్రమేయత్వస్యాప్యుపాధిప్రసంగాదితి చేన్న దూషకతాయామప్రయోజకత్వ
మివాదావప్రతీతం। తస్య సాధనావ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వమేవేతి తదేవ ప్రయోజకం నత్వధికం వ్యర్థత్వాత్ ననూపాధిస్వరూపం తస్

నభవతి తదేవ తత్ర దూషణాంతరముపన్యస్యతి చేదితి వివక్షితహేత్వాదివిరుద్ధతయా దుష్టదూషణాభ్యుపపత్తేః నాపి పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వే సతి
సాధనావ్యాపకత్వముపాధిత్వం సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకోపాధ్యవ్యాపకత్వాత్। తదుక్తం దీధిత్యాం ప్రమేయం యావద్ధి తత్ర తత్ర తన్న్యాయసార్వ
త్రికాకాంక్షా పక్షధర్మస్య గుణాదేర్వచ్ఛిన్నస్య వ్యాప్తిరుపన్యస్యం ప్రమేయత్వం తత్ర సాధ్యాభావత్వం వ్యాపకత్వం పక్షే ప్రమేయత్వస్య సాధనసత్త్వాత్
పరంపరాతత్ఆదౌ సాధనాభావదేశాభావాదౌ పక్షే నియతత్వాత్ పక్షధర్మావచ్ఛిన్నాయాం అథ సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వ
ముపాధిః ఏతస్య సద్భావజనకత్వం సంభవతి ఉపాధిసాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వావచ్ఛేదకముపాధిః నాపి ముక్తౌ కాలే జ్ఞప్తిరితి
పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వే సాధ్యవ్యాపకత్వం తజ్జలం ప్రమేయం శబ్దాది తత్ర తత్ర సాధ్యావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వం బాధితే సాధనా
వచ్ఛిన్నే తత్ర సర్వదా భావస్య తస్య సంగాహ్యాదికం పక్షధర్మయోః విశిష్టసాధ్యవచ్ఛిన్నం బాధితత్వం విశిష్టసాధ్యవత్త్వాదికం వా తత్ర సాధ్యవ్యాప్తౌ కేవలసాధ్యవచ్ఛి
న్నం కేవలసాధ్యవత్త్వం విశిష్టసాధనస్య తథా బాధాదికం తత్త్వం కేవలసాధ్యవత్త్వం విపాదానాన్నువిశిష్టేతి తత్ర కేవలసాధ్యవచ్ఛిన్నా
సిద్ధాదికం విశిష్టవచ్ఛిన్నం బాధః సాధ్యవత్త్వేన తత్ర ప్రత్యక్షాయా అత్ర పక్షధర్మం సాధ్యవచ్ఛిన్నం బాధ ఏవేతి వ్యాప్తస్యాసిద్ధి ఉపాధిరితి చేత్తదా ప్ర
కరణానుపపాదనేనోపాధిదూషణోద్భావనం స్యాత్ కిం చ సాధ్యవ్యభిచారవిరోధప్రస్తుత పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వావచ్ఛిన్నం కథం ప్రత్యు

యమర్థపోషనత్రప్రతిబంధకవిరుద్ధాజపాకమంస్యాద్ఘటకత్వాద్వ్యాప్యముపాధిః తథాచపపాధివత్తిసాధ్యవ్యాపకత్వాత్ పక్షేతే తథాచసమవ్యాప్తసమ
వ్యాప్తస్యైవోపాధిరితిచేన్నతర్హివిషమవ్యాప్తస్యసాధ్యోపాధిత్వాపత్తేః తథాసాధ్యత్వాదిసాధ్యవ్యాప్యత్వం తథాప్యుపాధి పదప్రవృత్తినిమిత్తాభావా
ద్యానాద్యః తన్నాపివ్యభిచారాజ్ఞానమిత్యత్రవ్యభిచారాంశేనాపదఃసమవ్యాప్తపక్షేననుత్రత్యధర్మప్రతిబంధకస్యోపాధిపదప్రయో
గః లాఘవాత్ సాధనాంశేవతిమిత్రాపత్తావ్యాప్తావత్ ఉపాధిప్రయోగానాశక్తించవ్యాప్తౌ తాంకివవ్యవహారాభావః ఉపాధిత్వంతాపదనంతర్యంసమా
నదూషణాభావం తస్యసాధ్యవ్యాపకత్వేసతిసాధనావ్యాపకత్వమాత్రంవ్యాప్తిత్వాదిలాపాధిప్రయోగః ఆనేవతుంయదాహ్యాప్యోవ్యభిచార
౨ విధిసమానాధిః నచవిషమవ్యాప్తస్యవ్యాప్యోవ్యభిచారం విరుద్ధతస్యవ్యాప్తివిభిచారాంశేఽస్తివ్యాప్యనిష్ఠత్వావ్యాపకత్వంప్రవేశంతంత్యాంతద్వ్యా
ప్యంగురుత్వంనచనిత్యత్వగురుత్వంవ్యాప్తిరస్తిసమవ్యాప్తిరత్యవచ్ఛేదకః తథానవినాసాధ్యవ్యాపకవ్యాప్యవ్యాపకంతస్యవ్యాప్యత్వంతుచ్ఛే
త్వసాధనం వ్యభిచారితవ్యభిచారేంతథాసాధ్యవ్యాప్యోపాధిపదప్రవృత్తిప్రయోజకత్వాత్ సాధనావ్యాపకత్వాదితిస్ఫుటార్థః తన్నత్యా
పివ్యభిచారేసాధ్యవ్యాప్యవ్యాపకత్వంతథాపిపరస్పరాలాఘవాచ్చసాధ్యవ్యాపకతాశ్రయత్వంవశ్యాపిత్వాన్నోపాధిత్వంతదేవ
వాచ్యంతథాచతన్నవ్యాప్తితేనోపాధిత్వేవ్యాప్తిబలవత్త్వనోపాధికపదంసాధ్యవ్యాపకవిశేషణందత్తమేవకించయస్మిన్సత్యనుమితిః

౭౫

చక్షుత రూపవత్త్వస్య విశేషణతావచ్ఛిన్నాధారతానిరూపకసంబంధేన విశిష్టావచ్ఛిన్నాధారతాస్వవిశిష్టావచ్ఛిన్నాధారత్వనియమాత్ అత ఏవ నాధారతాంతరస్యాపి విశేషణతావచ్ఛిన్నాధారత్వ
న జ్ఞానే సంబంధేన విశిష్టావచ్ఛిన్నాధారసిద్ధౌ న విశేష్యసంబంధావచ్ఛిన్నాధారతాయాం ద్రవ్యపసిద్ధౌ విశేష్యత్వమనాలంబనం అనాధారస్య విశేషపరత్వపసంగాత్
న న పక్షే ధర్మనాశ్రయం అంత ప్రకారపసిద్ధౌ వ ధారాంతరత్వం యదా ప్రత్యక్షే ప్రకారత్వం పుత్వే ప్రకారత్వావచ్ఛిన్నాధార ప్రకారతావచ్ఛిన్నాధారత్వసతి
ప్రవర్తం ప్రకృతే ప్రకారపకావచ్ఛిన్నాధారేణ సంబంధేన వంశాత్త్వవత్ అనుధావాను తాన యత్త్వం చ స్వవత్త్వావచ్ఛిన్నాధార విపత్తౌ తన అనుతాపవచ్ఛిన్నా
ధికృత్య సతి సామాన్యాత్ తన యత్త్వాపకవచ్ఛిన్నాధారత్వాత్ అభావవత్ అవచ్ఛిన్నాధారత్వత్త్వసానాదికరణం తదాదా ప్రతియోగిత్వ అనతి
త్వం తథ్యక్షావేషి అనుధావ అనుతాన్యధనవచ్ఛిన్నాధారసంబంధావచ్ఛిన్నాధారానన్యా అనుకః సదా భావాదిః తత్త్వాన్ సాక్షాత్ప్రకారపకర అనుమానేతి నాధారం
తరత్వాత్ కించ ఆధారాంతరస్య పురుషదోషాదినా సంభవస్య తత్త్వం చ యాదాదినా ధికృతత్వ తత్త్వాపక్షే సంబంధాంశే న ద్వైయంగీనత్వాదిత్యాదిః
ప్రమేయం భావాదినత్వ ప్రత్యక్షాత్వం ప్రమాణం తస్య భావాదిత్వ ప్రత్యక్షాదిత్వముపాధిః సత్త్వాదివాచ్యత్వే న తు అన్యపసాధ్యప్రమాణేన
తత్ప్రసంగవసిద్ధి రూపాదివిశిష్టావచ్ఛేదకతావచ్ఛిన్నవిశిష్టావచ్ఛేదకత్వేనానుపాదానవచ్ఛిన్నాధారతః తత్ర అనుమానే తత్త్వాశ్రయే సదా దైవ
నాపక కావచ్ఛేదకత్వ నిత్య అనుమానత్వవచ్ఛిన్నాధారదర్శనాదిః తేన వినా అసంబంధాన్ అనుమానవదిత్యుక్తే తాత్పర్యాత్ తేన అనుమానవత్

స్త్రైవవవం షవకారావంమవవ్యతానల్పత్వాద్వేశితిసేంపాధివ్యంపక్ష్మమాత్రవ్యాపకత్వవిశేషణాత్వాత్ । అతఎవధూమేఽత్రైఃంధనప్రభవతత్త్వమ
త్వంద్రవ్యం బహిరింద్రియప్రత్యక్షత్వేఽపి దూష్యతమాపవత్వం మిత్రాతన్యస్వాత్మసమ్బన్ధాకాశపాకజన్యం జన్యానిత్యవిత్వాత్వమపాధిః వదువ
షేగాసాధ్యాప్యత్వహాః దనసాధ్యాసిద్ధాన్తమ్యసువ్యతిరేకవేదాన్తైర్యథాప్రత్యక్షాగాతాగమేనషుక్తేనాస్యజ్ఞనప్రసంగేనపసాంధ్యవ్యాప్తి
పకతానిష్టమ్యాంతత్త్వంకార్యకారణమ్యోరవ్యాప్తిః తథాసవివ్యాపకువినసప్తత్రావిచేనతదుప జావ్యానైవషోమపఞనుకహానవతికేగా
వ్యాప్తినిష్టమ్యాంతమ్యపత్త్వసంబంధాత్యపాత్రైత్యాః పేంతుసాధ్యమ్యమాఃవ్యాప్తిగ్రాహకసంవాన్యాన్తైరత్రవ్యాప్తినిష్టమ్యః తత్రసంబంధసత్తోపాధి
త్వవానిష్టవంపత్రైతరస్పస్వవ్యాపకత్వేనపోముఖ్యాభిచారసంశయమ్యకత్వం అవేరానసంబంధసత్తోపాధిరపినమ్యముష్ట్యేరసామ్యధా
నసాధ్యవ్యాపకత్వంతథాసంబంధాన్వయావవ్యాపకత్వముపిగ్రాహకసంశయాత్ । తథాచేదాయవ్యాపకనేవవ్యాప్యసంశయతథాచావాత్యాదంపి
త్రైవప్రత్యేవవంనత్రైవంతథాచప్రత్యేకంసాధ్యవ్యాపకతాసంశయేనసంబంధః కథంపరంధూమమ్యమిత్యన్యతథాపిసాధ్యవ్యాపకతాప
౭ త్వైలక్షణ్యేనముఖ్యాభిచారసంశయోపాధ్యాయకత్వేనదూషణంసాధ్యదివనసంశయమైత్రోపాధిస్తత్రానుకూలతర్కాభావమ్యదినాస్తి
తదాయదాభావాదేవవ్యాప్తేరగ్రహః అథాస్తితథాసాధ్యవ్యాప్యవ్యాపకత్వేనసోపాధిః సాధ్యవ్యాపకత్వనిష్టమ్యాంసోపాధిరితి

౧౬

ఇతి దూషణావసరేఽప్యుపాధేః వ్యాప్తిగ్రహాభావవ్యాప్త్యగ్రహయోరప్యుపాధిరితి తదభావాన్వోఽన్యోఽనుపపన్న ఇతి దోష ఇతి వాచ్యం ఉపాధేరా
త్మలాభార్థం అనుకూలతర్కాభావప్రయోజకత్వేన తస్యైవ దోషత్వాదితి చేన్న సోపాధౌ హేతౌ సాధ్యతదభావసంబంధస్య విరుద్ధత్వాదవశ్యం దర్శ
నీయత్వేన తదుక్త్యవసంబంధో వాచ్యః విధా చ సాధనే సాధ్యసంబంధాభావే దర్శితే ఉపాధిరనవకాశః తథా అనుకూలతర్కాభావప్రయోజ్య
జకత్వేన ఇతి అప్యనుమానేఽవినిగమనాత్ వ్యాప్యత్వాసిద్ధేరనుమానం సాధ్యవ్యాప్యత్వాభావాత్ సాధ్యస్య సాధకం నిర్వక్తవ్యః సాధనస్య తత్ర పక్షే అథవా ఉపా
ధేః సాధనేనానుపాధ్యభావా వ్యాప్తేః సాధ్యసాధనసంబంధాభావో అనుమితౌ విశేషం ధనవత్త్వం వ్యాప్యవత్త్వం తద్వ్యాప్యవత్వాభావమత్ర ఉపా
ధౌ సతి అత్ర చ సాధ్యసాధనసంబంధాభావః పక్షే విపక్షాభావత్వవ్యాప్యత్వం సంజనయతాపి నిశ్చయత్వాభావసంబంధో న వక్తవ్యః పక్షధర్మ
తాబలాత్ సాధ్యాభావమాదాయానుపసిద్ధౌ విషయతాయామనుపపన్నత్వాత్ పక్షవత్త్వం నివర్తనం ప్రయత్నస్య విప్రతిపత్తిత్వం నివర్తనాయ ప్రత్య
క్షాభావమాదాయానుపసిద్ధౌ తథాహి అనుమానాపి పక్షే సాధ్యాభావసిద్ధ్యా సాధ్యసాధనసంబంధాభావోఽస్తీతి అత ఏవ సాధ్యానుపపత్తిః
తస్య అనుపాధిత్వం వ్యాపకాభావప్రయోజకత్వేన తస్య విశేషస్య సాధ్యాభావవత్త్వాదితి ఉపాధ్యభావమాత్రస్య ప్రత్యగ్రకేవలవ్యతిరేకిధర్మ
వత్త్వం పక్షే తదభావ్యవిరుద్ధః అత్రోపాధిస్తు తత్తత్సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి తత్తత్సాధనావ్యాపకత్వం సాధ్యసమవ్యాప్తసంబంధోపాధిః పక్షే

తత్త్వం స్యాదితి వాచ్యం। అపాద్యప్రసక్తిరితి చేన్న। అనుమితిప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వముపాధిత్వమితి వాచ్యం। తథా సవ్యభిచారే కీదృశః సత్త్వం ప్రతి
ప్రసంగాత్ విశేషణాదివైయర్థ్యాత్ సంబంధిపక్షేతరత్వస్యోపాధిత్వప్రసంగాత్ వ్యభిచారోద్భావనముద్రయోపాధిః। యత్ర సాధ్యవ్యాప్తి
ర్హేతుః। యద్ధర్మావచ్ఛిన్నే పక్షే సంయోగాదావ్యభిచారానుమితౌ తద్వత్త్వముపాధిః। న చ స్వరూపాసిద్ధ్యాదివిశేషతోऽదుష్టత్వమితి
వాచ్యం సర్వత్ర దూషణసంకరప్రసంగాత్ ఉపాధేర్వ్యాప్యత్వాత్। సాధ్యం యన్నిరూపాధిః। వ్యభిచారసాధనసాధ్యవిశిష్టతాభావ్యేన అనుమితివిరో
ధిత్వాదేకతాపక్షసాధ్యవిధః। నిశ్చయః సందిగ్ధశ్చ సాధ్యవ్యాపకత్వేన సాధనావ్యాపకత్వేన నిశ్చితో వ్యభిచారనిశ్చయః। యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్య
నిశ్చితోపాధిః। యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వేన సాధనావ్యాపకత్వేన సందిగ్ధో ధూమవత్త్వేన ప్రత్యవతిష్ఠమానత్వం। యత్ర సాధనావ్యాపకత్వసందేహో వా సాధ్యవ్యాపక
తాసందేహో వా అథవా తత్సందేహో వా తత్రైవ తువ్యభిచారసందేహః। యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వేన సందిగ్ధోపాధిః। యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్య
వ్యాప్యసాధ్యతాసందేహాదవ్యభిచారిణాం విజానాత్యం నచేన్నైవమిత్యనాశంక్యాహ। వ్యభిచారసంశయవిశేషవిధానం। తత్రాయమయనేన్నోపాధిర్యః ఏవోపాధ్య
వ్యాపకతాసందేహేऽపి తథావ్యాప్యయుక్తాంశుపాధిసందేహోపాధిస్వరూపం తత్ర దోషాణాం తత్రోపాధి విదుషాం తత్ర నిరస్యతే। ఆహుః
సందేహస్య వితథ్యే సందిగ్ధస్యేహాంతరవ్యభిచారసందేహః। యద్ధర్మావచ్ఛిన్నదూషణావ్యభిచారిరితి। ఉపాధిరితిచ్యభిచారనిష్ఠ। యద్ధర్మావచ్ఛిన్న

౧౬॥॥ ష్టైన దూషణాభావాత్ ఉపాధేరివ వ్యభిచారనిశ్చాయకత్వాభావాచ్చ తర్కస్య దూషకతాబీజం నిరూప్యతే నాప్యస్య వ్యభిచారిత్వేన దూషకతాస
ప్రతిపక్షత్వేనాద్దూషకత్వేన దూషకత్వం తథా హి న సత్ప్రతిపక్షే సత్ప్రతిపక్షాంతరవదుపాధేరుద్భావనం న సంభవతి। న చ సత్ప్రతిపక్షత్వేన
త్వేనాధికబలత్వాదుద్భావనం। ఏవముపాధ్యాదీనాం నియమతో నాప్యనియమేన తాదృశానాం ప్రతిబంధాద్వ్యాప్తిపక్షధర్మతావిరహబ
లం తచ్చ తు పృథగేవ। న తు తర్కాణామన్యస్య మపి వక్తవ్యం దప్యనుమితేః సందిగ్ధోపాధేః దూషకతాబీజం వ్యాప్తిపక్షధర్మతావిరహబల
త్వం విశేషసత్ప్రతిపక్షసందిగ్ధాభావాత్ అపి చ ఏవం కాలాత్యయాపదిష్టసత్ప్రతిపక్షయోరుపాధినిరసనాత్। వ్యతిరేకి అసాధారణ్యాత్ పక్షవృత్తిత్వోపాధి
న సంభవతి సంధ్యాపేయాంతరనిరాకరణాదివత్ తర్కస్యాప్యత్వం అంగత్వాభావాత్ అసంభవాత్ ప్రతిపాదితమనాలోచనమూలం తర్కాదిత్యవ
త్వం తత్ర వ్యతిరేక స్వపక్షావృత్తిత్వాభావాత్। నన్వనాశ్రయముపాధిః। తల్లక్షణాసంభవాత్ అనయోర్దూషకతాబీజం వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వం సందిగ్ధోపాధ్యాపత్తి
వ్యాపకత్వేనోపాధేః సాధ్యవ్యాపకత్వేన తద్వ్యతిరేకేణ తదంశసత్ప్రతిపక్షః। న స్వవ్యాపకవ్యతిరేకావ్యాప్యవ్యతిరేకః సిద్ధ్యతి। నాపి వ్యాప్తివి
రహాభావాపత్త్యాపత్తి సిద్ధేర్నామోపాధికత్వసంభవాత్ వ్యభిచారనియమానాత్। నాపి నోపాధిర్వ్యభిచారోన్నయనం వ్యాప్తిభంగాదెంతుస్త్వేనజ్ఞానసాధారణ

ఘటకత్వేనాంశతః సాధ్యాభావవత్త్వాంశే శ్రాంశః । సపక్షస్య సాధ్యాభావవ్యాపకత్వజ్ఞానమనవస్థాప్రసక్తిజ్ఞానే స్వతః ప్రతిబంధకమిత్యుక్తం । సపక్షసాధ్యాభావ
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వజ్ఞానే విరహమపి సాధ్యసమసాధ్యాభావవ్యాపకత్వజ్ఞానం నైయాయికత్వమమవంశతే తాదృశం తత్ర సాధ్యాభావవ్యాపకత్వపర్యాప్త్యజ్ఞానం
వ్యాప్తిజ్ఞానకారణం ఏవ తత్ప్రతిబంధకం సాక్షాత్ । కింతు సాధ్యాభావవ్యాపకత్వస్య ఘటాదిత్వేన సాధ్యవద్ఘటాదిజ్ఞానం తాపతే నాపి వహ్నిఘటాదినా
మహత్త్వేన మహానసీయవహ్న్యభావవ్యాపకవహ్నిఘటాదిత్వ మహానసీయ సాధ్యవద్ఘటాదిత్వమనుమితౌ । తథా సాధ్యాభావవ్యాపకవహ్నిఘటాదిత్వ
న సాధ్యవహ్నిఘటాదిత్వముపాధేరనుమితౌ వ్యాప్తిగ్రాహక సామాన్యతో నాతి సాధ్యాభావవ్యాపకావచ్ఛిన్నత్వేన వ్యాప్తివిరహేణానుమిత్యుపపత్తి
సాధ్యాభావాభావవ్యాపకత్వేనోపాధేరివ సాధ్యాభావవ్యాపకత్వసాధనాత్ ॥ తస్మాదుపాధేర్వ్యాప్యత్వాసంగతరమిత్యభిప్రాయేణాహ ప్రసాధనవత్త్వే
ది: తత్కారణాదినా సాధ్యాభావవ్యాపకత్వసాధనాద్వ్యాపకత్వనిష్ఠతాదృశకారణబీజాభినివేశనం మహానసీయ సాధ్యసాధనసమానాధికరణానా ౧౦
తాం సాధ్యాభావవ్యాపకత్వనిష్ఠమహత్త్వమనాస్తి తదుపాధిత్వనిష్ఠమహత్త్వాభావప్రసక్తేవాస్య సాధనాస్తీతి భావః వస్తుతస్తు
సస్తు తిషష్ఠ్యా మహత్త్వాభావవ్యాప్యతానిష్ఠమహత్త్వాభావసత్త్వాత్ మహానసీయసాధ్యాభావవ్యాపకతానిష్ఠమహత్త్వాభావత్వావ :
తేన వినా తేషాం మహత్త్వాభావాత్ తస్మాదుపాధినిష్ఠమహత్త్వ ఘటాదినిష్ఠమహత్త్వం మహత్త్వం వహ్నిఘటాదిజ్ఞానే సాధ్య

౧౬౫ వ్యాపకావ్యాప్యత్వాద్వ్యాప్తివిరహేణ నత్వం మహత్వం స్తోత్రోపాధేర్దూషకత్వం। యద్యపి సాధ్యావ్యాపకత్వావచ్ఛేదకత్వే తద్యసాధ్యసమవ్యాప్
తిత్వమనుమానమంగసాధనావ్యాపకత్వం వ్యాపకత్వం చోపాధిః ఉపాధిమాత్రే సాధ్యసంగతి। సప్రతిపక్షే పూర్వవత్సాధనవ్యాప్తిరేకవత్
ప్రవృత్తిగగనాదౌ సాధ్యవ్యాపకత్వాత్ సంయోగేన సాధనవ్యాపకత్వం చ ఉపాధ్యభావః సాధ్యాభావః। ఉపాధ్యభావవిపర్యయః
యథాత్వం చ వ్యతిరేకేణ సాధ్యవ్యాపకత్వానుపపత్తేః తత్త్వం ప్రసిద్ధసాధ్యవిపర్యయో యథా తత్ర చ పరస్పర వ్యతిరేకాం తథా
దివృత్తిత్వం వ్యతిరేకత్వే వ్యతిరేకస్య తథా దేహేతరేవ వ్యాప్తిస్తత్త్వాసిద్ధిః పూర్వవత్సాధనవ్యతిరేకః యథా సరసాం తస్మాన్నిత్యం
అనిత్యవృత్తిత్వం సాధ్యాత్ సనిత్యేతరసత్త్వం యత్తదా నివిరత్యయ ఇత్యుపాధ్యాత్ సదాభిన్న తత్సాధనవ్యతిరేకస్యోపాధిత్వం
తదాభిన్న తత్సాధనవ్యతిరేకస్య తత్త్వవ్యాప్తిరేవ సాధ్యాత్ ఉపాధిః సత్యాదిసాధ్యాత్ తదా సత్త్వమసాధ్యం సంబంధితత్వేనా
నుపాధిసంబంధం సంభవతి। నను సప్రతిపక్షే భేదః పూర్వవత్సాధనవ్యతిరేకస్యానుపాధిత్వే కథం విరోధవ్యవస్థాపనాయ యథా
స్థాస్యత్వం తత్ర పూర్వవత్సాధనవ్యతిరేకనిసాధ్యవ్యాపకత్వేన ఉపాధిత్వాత్। నను పూర్వవత్సాధనవ్యతిరేకస్యోపాధిత్వం సాధకత్వాత్ సమ
వియత్త్వే ప్రత్యక్షాత్ తత్ప్రతీతావాప్తౌ। అన్యథా వ్యాపకత్వవిషయత్వం యథా సప్రతిపక్ష సంభవాత్। పూర్వవత్సాధనవ్యతిరేకే యథా అతత్త్వ
వ్యాప్తి

తాపనుమానేన నిశ్చితసాధ్యాదిః । పక్షవిపక్షానలతరాన్యాః । ఉదా॥ ప్రసిద్ధానుమానే పర్వతజలహ్రదాన్యతరానలత్వం । పక్షేతరసాధ్య
ధారః । ఉదా॥ శబ్దపక్షేతరేంధనవత్త్వం । న చాత్ర బాధః । విశేష్యత్వం । తద్వ్యక్తిప్రసిద్ధేర్యానసాధ్యత్వనాత త్వలక్ష్య ఉదా॥ శబ్దపక్షే
తరేంధనవత్త్వం ఏవం విశిష్టసామాన్యాదికమూహనీయం॥ = ॥ వ్యాప్తివాదం తర్కవిశిష్టదీధితిటీకాపూర్తి॥

